

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Нині в Україні відбувається становлення нової системи освіти, яка зорієнтована на входження в єдиний світовий освітній і інформаційний простір. Цей процес супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу. Основна увага в цьому контексті приділяється розробці ефективних шляхів і засобів професійної підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Але ці позитивні тенденції зіштовхуються з повільним темпом реформування застарілих методів і технологій у практиці освітнього процесу в установах освіти. Мова йде не тільки про нові професійні прийоми викладання, але, в першу чергу, про глибинні сутнісні зміни типів взаємодії двох головних суб'єктів системи освіти – вчителя та учня.

З цього приводу стрижнем професійної діяльності вчителя має бути не лише доброзичливе спілкування, любов до дітей, гармонія розуму й почуттів, а й педагогічна майстерність на рівні мистецтва, що забезпечується високим ступенем розвитку професійно-необхідних якостей, умінь та навичок. Одним із напрямків реалізації цього завдання є запровадження в процес підготовки вчителя елементів театральної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Взаємодія педагогіки і театру має глибокі історичні й соціальні корені. Навчання і виховання учнів із застосуванням елементів театрального мистецтва у педагогічній діяльності здійснювалося і в давні і в новітні часи (Аристотель, Квінтіліан, Платон, Сократ, Цицерон, Я.А.Коменський, С.Полоцький та ін.).

Нетрадиційний метод театрального мистецтва – театралізацію (яскраву, образну, емоційну форму) в навчанні і вихованні студентів практикували П.Могила, Ф.Прокопович, Г.С.Сковорода. Цей метод у педагогічній діяльності використовували видатні педагоги: Я.Корчак, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський та інші.

Можливості театрального мистецтва у підготовці вчителів до педагогічної діяльності на сучасному етапі розвитку досліджують Н.А.Абалкін, В.Ц.Абрамян, Б.В.Ардов, М.М.Барахтян, Р.Х.Баталов, В.Г.Бутенко, Л.Л.Бутенко, П.В.Галахова, О.М.Головенко, С.Б.Єлканов, А.П.Єршова, І.Є.Зайцева, А.Й.Капська, Р.І.Короткова, Є.В.Коцюба, О.І.Кретова, Д.Г.Кропоткін, Н.Г.Ксенофонтова, Н.С.Мартинович, М.Є.Миклашова, Н.Є.Миропольська, Г.І.Переухенко, Н.Я.Сайгушев, С.О.Соломаха, С.О.Швидка, Г.О.Яструбова та інші. Вони розглядають театральне мистецтво саме як засіб удосконалення творчого потенціалу вчителя, його педагогічної майстерності та гармонійного особистісного розвитку.

Таким чином, у розглянутих дослідженнях широко висвітлюється проблема взаємодії педагогіки та театру, але недостатньо висвітлено процес підготовки майбутніх учителів до реалізації психофізичних дій у професійній діяльності.

Формулювання цілей статті... Саме тому метою статті є обґрунтування ролі психофізичних дій у діяльності вчителя-актора та визначення необхідних прийомів до використання цього елемента театральної педагогіки у підготовці майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження... Ефективність застосування театральної педагогіки у професійній підготовці вчителя обумовлена тим, що:

- вектором інтересу театру завжди були людські відносини, взаємодія людини і світу. Саме їх у першу чергу за допомогою гри досліджує театр. У силу специфіки своєї професії педагог теж постійно знаходиться у взаємодії, як з учнями, так і з колегами;

- професія вчителя має багато спільного з професіями актора і режисера. Публічність – специфіка педагогічної та акторської професійної діяльності. Як актор, так і вчитель впливає на почуття і розум глядачів-учнів, звертаючись до почуттів, пам'яті, думок, волі слухача. Переконливість та артистизм вчителя, як і актора, можуть забезпечити йому успіх. Як режисер в процесі репетицій, так і вчитель на уроці повинні мати здатність яскравого емоційно-вольового впливу на акторів або учнів. Вчителю необхідно побудувати логіку навчального процесу так, щоб він був сприйнятий і зрозумілий учнями. Режисер також вибудовує драматургічну логіку майбутньої вистави.

Театр розкриває філософські уявлення про світ у конкретних чуттєвих формах, дозволяє увійти в простір можливого і неможливого за допомогою гри. В якості таких "запропонованих обставин" може виступати і простір навчального предмета, простір теми заняття, простір тексту. Завдання педагога – допомогти учням оволодіти різними методами пізнання природничо-наукової, художньої, життєвої реальності, вміти вибрати відповідний інструмент (налаштувати себе), що дозволяє діяти адекватно їм, міняти рольову позицію: споглядати ці реальності або діяти в них.

Мистецтво створення сценічних образів – це різновид виконавчої творчості. Граючи певну роль у театральній виставі, актор немовби уподібнює себе особі, від імені якої діє у виставі. Матеріалом для цього йому слугують власні природні дані: мовлення, тіло, рухи, міміка, емоційність, спостережливність, уява, пам'ять, фантазія, розум, воля тощо. Особливістю акторського мистецтва є те, що процес акторської творчості в своїй кінцевій стадії завжди здійснюється на очах у глядача в момент вистави.

Виокремлюють три головні підходи до специфіки механізмів акторського перевтілення. Характерною рисою першого підходу є спроба підійти до пояснення акторського перевтілення через аналіз особливостей функціонування будь-якого процесу, мислення тощо. Другий підхід передбачає можливість адекватного пояснення особливостей перевтілення актора через загальні закономірності функціонування вищої нервової діяльності людини. Третій підхід являє собою спробу підійти до пояснення особливостей акторського перевтілення через аналіз особистісних особливостей актора.

Засадовим стосовно акторської творчості є принцип перевтілення.

“Мистецтво актора вимагає високої майстерності, розвинутої техніки. Виконавець повинен уміти використовувати виразні засоби: голос, слово, рухи, бути пластичним, музичним тощо. Найважливішим засобом впливу сценічного образу є слово, яке вводить глядача у сутність думок і почуттів, переживаних героєм. Виходячи з творчої індивідуальності й світогляду, актор надає виконуваний ним ролі те чи інше тлумачення. Як форма суспільної ідеології, театр та акторське мистецтво зумовлені рівнем розвитку суспільства, характером пануючих у ньому уявлень про життєві закономірності та вплив цих закономірностей на людські долі” [4].

З визначення акторського мистецтва випливає, що педагогічна та акторська діяльності не тільки мають багато спільних аспектів, але жодна з названих якостей акторської діяльності не суперечить діяльності педагогічній. Серед названих вище засобів і способів діяльності актора не можна визначити жодного, якого б не було в діяльності педагога. Головним засобом впливу на слухача у актора і педагога є слово.

Окрім означених якостей, В.Ц. Абрамян виокремлює і спеціальні акторські здібності: критичність і глибинну спрямованість розуму, добре розвинене естетичне чуття, образне мислення, емоційну збудливість, творчу уяву, психологічну уяву, розвинену психомоторику, емоційну пам'ять, сценічний темперамент, виразність міміки й пластики, мовні й вокальні дані тощо [1].

Артистичність може бути визначена як сукупність кількох спеціальних здібностей, пов'язаних з фізичною організацією актора, особливостями його емоційного апарату (неусвідомленими) й своєрідністю його творчого мислення.

Для актора все в його мистецтві певним чином пов'язане з дією, він усе бачить крізь призму дії або з позиції дії.

Професійне володіння дією починається з уміння бачити дії в реальному оточуючому житті, з уміння розрізняти їх та розуміти їх плін. Це лише початок. Далі йде вміння свідомо виконувати будь-які запропоновані дії. А найвище – вміння створювати з них образ, що передає певний зміст. Це, в свою чергу, пов'язане з умінням одбирати дії.

Тому образ – це цілісне уявлення про людину: її вчинки, думки, почуття й переживання, зовнішній вигляд, манери та звички. Для актора образ – це переважно спосіб дій, продиктований думками, почуттями, інтересами, такий, що виражає його. Слово й мовлення в акторській діяльності є вираженням думок, почуттів та уявлень – для драматичного актора обов'язковою є словесна дія, тобто процес діяння словами. Характер для актора – це знов-таки характер дії, в якій виражається характер у звичайному, загальнопобутовому значенні слова. Таким чином, увага, уява й фантазія, спілкування, м'язова свобода є елементами творчого самопочуття актора.

Таким чином, засадова стосовно підготовки педагога концепція К.Станіславського про живу фізичну дію з відповідною логікою почуттів, підсвідомою цариною вимагає тренування передусім органів сприйняття за умов педагогічного впливу. “Зі сприйняття починається жива органічна дія, в тому числі й педагогічна. Порушення цього закону виключає педагога з процесу взаємодії з аудиторією [2]”.

Проте, говорячи про професійне виховання актора, необхідно підкреслити, що жодна школа, в тому числі й театральна, не може й не повинна ставити перед собою завдання дати рецепти творчості та сценічної діяльності. Навчити актора створювати необхідні для його творчості умови, усунути внутрішні та зовнішні перешкоди на шляху до органічної творчості – ось найважливіші завдання професійного навчання. Просуватися ж у зазначеному напрямку учень повинен сам.

Художня творчість – це органічний процес. Навчитися творити шляхом засвоєння технічних прийомів неможливо. Однак якщо ми створюватимемо сприятливі умови для творчого зростання постійно збагачуваної особистості студента, ми можемо врешті-решт домогтися розкриття закладеного в ньому таланту. Умови, сприятливі для творчості, полягають ось у чому. Відомо, що актор у своїй психофізичній єдності є для самого себе інструментом. Матеріал його мистецтва – його дії. Тому, бажаючи створити сприятливі умови для творчості, ми передусім повинні привести в належний стан “інструмент” акторського мистецтва – його власний організм. Треба зробити цей “інструмент” піддатливим творчому імпульсу, тобто бути готовим будь-якої миті здійснити

потрібну дію. Для цього необхідно вдосконалювати як внутрішній (психічний), так і зовнішній (фізичний) його боки. Перше завдання розв'язується за допомогою виховання внутрішньої техніки, друге – за допомогою розвитку техніки зовнішньої.

Внутрішня техніка актора полягає в умінні створювати необхідні внутрішні (психічні) умови для природного та органічного зародження дій. Озброєння актора внутрішньою технікою пов'язане з вихованням у ньому здатності викликати в собі правильне самопочуття – той внутрішній стан, за відсутності якого творчість виявляється неможливою.

Творчий стан і актора, і педагога складається з низки взаємопов'язаних елементів системи: активної зосередженості (сценічна увага); звільнення тіла від надмірного напруження (сценічна свобода); правильної оцінки запропонованих обставин (сценічна віра), а також готовності та бажання діяти, які виникають на цьому ґрунті. Ці елементи треба виховувати в акторі та вчителі, щоб розвинути в них здатність приводити себе до правильного самопочуття. Необхідно, щоб педагог як актор володів своєю увагою та тілом і вмів серйозно ставитися до творчого вимислу.

Виховання педагога та актора в царині зовнішньої техніки має на меті зробити фізичний апарат фахівця піддатливим внутрішньому імпульсу.

Виховуючи внутрішню техніку, ми розвиваємо в учнів, особливу здатність, яку К.Станіславський називав “почуттям правди”, тобто провідну рису педагогічної та акторської техніки. Не маючи його, вчитель не може повноцінно творити, позаяк не в змозі у своїй власній творчості відрізнити підробку від істини, удаване і штамп – від правди достеменної педагогічної дії та переживання. Почуття правди – орієнтир, керуючись яким, творча особистість ніколи не збочить на манівець.

Разом із почуттям правди природа педагогічної творчості вимагає від учителя й іншої здатності, яку можна назвати “почуттям форми”. Це особливе професійне почуття вчителя дає змогу вільно розпоряджатися навчальним матеріалом і всіма виразними засобами впливу на вихованців. До розвитку цієї здатності вводиться виховання зовнішньої техніки. У постійній взаємодії та взаємопроникненні поєднуються у педагога його найважливіші здатності: почуття правди (зміст) і почуття форми. Взаємодіючи й взаємопроникаючи, ці здатності зумовлюють виразність і переконливість трансльованого навчального матеріалу.

У свою чергу, виразність викладу навчального матеріалу включає в себе такі виконавчі вміння й навички: чистоту та ясність форми, чіткість і простоту зовнішнього малюнка в рухах та мові, конкретність жести та інтонації, а також емоційно-образну завершеність думки.

Головні феномени, що можуть бути сформовані на ґрунті театральної педагогіки за наявності в учнів необхідних задатків і здібностей: перевтілення, заразливості, переконливості, чарівності.

Отже, заразливість акторського мистецтва визначається точністю емоційних реакцій актора в процесі переживання ролі. Ця точність характеризується двома головними моментами: точністю відповідності модальності й інтенсивності цих реакцій обставинам життя ролі та точністю відображення у сценічному переживанні міри та якості умовності цієї конкретної сценічної вистави. Обидва аспекти точності найповніше й однозначно реалізуються у своєрідності динаміки емоційної реактивності.

Якщо заразливість – це здатність актора викликати співпереживання глядачів, то переконливість – це здатність впливати логікою своїх міркувань і вчинків. Заразливість звернена до емоцій глядача, переконливість – до його розуму.

К.Станіславський вказував на дві групи “засобів і прийомів”, необхідних для процесу створення сценічного образу: це, “по-перше, засоби і прийоми видобування з душі артиста емоційного матеріалу”, і, “по-друге, засоби і прийоми створення з нього безконечних комбінацій людських душ, ролей” [3]. Логічна обґрунтованість цих комбінацій і становить сутність поняття “сценічна переконливість”.

Чарівність – це “не пояснювана привабливість усього ества актора, у якого навіть недоліки перетворюються на переваги, що їх копіюють його прихильники та наслідувачі [43]”, – писав К.С.Станіславський.

Чарівність – це привабливість людини, яка наочно виявляється в її зовнішньому вигляді, стилі поведінки, манері спілкування тощо. Чарівність так само, як заразливість і переконливість, виступає в ролі певної обмежувальної умови в процесі сценічного перевтілення.

Заразливість, переконливість і чарівність утворюють у структурі акторських здібностей єдиний блок характеристик, які визначають точність сценічного перевтілення.

Уже зазначалося, що елементи акторської діяльності, придатні для розвитку необхідних педагогічних якостей майбутнього вчителя з одного боку, є провідними в театральній педагогіці, а з іншого – є засадовими стосовно виконавської майстерності: увага, психофізична свобода (вивільнення м'язів від скутості), уява і фантазія, спілкування, дія.

Увага – підґрунтя внутрішньої техніки педагога. Це найперша та найнеобхідніша умова правильного внутрішнього самопочуття – одного з найважливіших елементів творчого самопочуття педагога.

Розвиваючи здатність бути активно зосередженим у педагогічному процесі, необхідно прагнути, щоб ця здатність перетворилася на органічну потребу і виявлялася автоматично. Увага має бути настільки натренованою, щоб у потрібну мить негайно відреагувати на те, що відбувається в аудиторії чи іншому місці, де педагог здійснює професійну діяльність. Тут важливо відзначити, що успіх реакцій і доцільного педагогічного рішення залежить і від уміння передбачити ситуацію до того, як вона відбудеться. А це можливо тільки за умови систематичних вправ і розв'язання завдань, спрямованих на практичний розвиток уваги.

У найбезпосереднішій взаємодії з увагою перебуває друга необхідна умова успішної професійної діяльності – творче самопочуття педагога. Воно має два аспекти – зовнішній (фізичний) та внутрішній (психічний).

М'язова свобода – це такий стан організму, за якого на кожне положення тіла в просторі або рух витрачається рівно стільки м'язових зусиль, скільки вони вимагають. Здатність доцільно розподіляти м'язову енергію – головна умова пластичності тіла. Треба навчитися створювати в собі той стан, який наближає вчителя у практичній діяльності до нормального людського стану, за якого тільки й можливо педагогічно доцільно діяти. Цей стан у театральній педагогіці називається творчим самопочуттям або бойовою готовністю. Створюючи його, ми намагатимемося витіснити з себе неправильне педагогічне самопочуття. Інакше кажучи, будуючи творче самопочуття, витискуватимемо неправильне самопочуття, тим самим усуваючи те, що заважає йому виявляти вільну творчість природи.

Тому, розробляючи шляхи, засоби й способи оволодіння професійними почуттями, К.Станіславський рекомендує спочатку позбуватися м'язового напруження: “Це м'язове напруження, яке сягає свого максимуму в тих випадках, коли актор намагається розв'язати якесь особливо складне для нього сценічне завдання, поглинає масу внутрішньої енергії, відволікаючи її від діяльності вищих центрів [3]”.

Зрештою, коли педагог зуміє усунути зазначені перешкоди на шляху до мети, починається найголовніший аспект щодо професійної підготовки – захоплюючий своїми злетами та розчаруваннями процес розвитку в собі найнеобхіднішого дару вчителя – творчої фантазії: “Без сильно розвиненої рухливої фантазії неможлива ніяка творчість – ні інстинктивна, інтуїтивна, ні підтримувана внутрішньою технікою. При піднесенні ж її у душі митця прокидається цілий світ образів і почуттів, які спали в ній, іноді глибоко занурившись в царину несвідомого [43]”.

Напрямок думок К.Станіславського збігається з головними тезами сучасних наукових праць з психології та педагогіки, в яких досліджується вплив несвідомого на процеси педагогічної творчості.

Уява та фантазія істотно впливають на творче самопочуття педагога. Без роботи уяви не обходиться жоден, навіть підготовчий, момент творчості. Тому розвивати треба насамперед свою уяву, що досягається систематичними відповідними вправами. Отже, творча уява відіграє важливу роль у будь-якій людській діяльності, а тим паче у викладацькій. Тому уява та фантазія надзвичайно важливі для такої різносторонньої діяльності, як практична педагогіка.

Фантазія – уявлення, що переносить нас у виняткові умови та обставини, яких ми не знали, не переживали й не бачили, яких у нас не було й немає. Уява ж, на відміну від фантазії, воскрешає те, що було пережите або побачене нами, що знайоме нам.

Практика показує, що уявляти буває значно важче, ніж фантазувати. Річ у тім, що в процесі уяви думка обмежена рамками замислу, пропонованих обставин і деякою обмеженістю операцій, наприклад, аглютинацією, гіперболізацією тощо. Фантазувати можна нескінченно, ніяк не співвідносячи вигадане з дійсністю, у театрі – з роллю, у педагогічній діяльності – з уроком.

Режисер (актор), як і педагог, використовує готовий літературний матеріал, тобто рамки уяви вже задано драматургом або вченим. Отже, праця педагога та актора (режисера) є вторинною, позаяк їм необхідно втілити думки й почуття, закладені в творі літературі або в науковій праці. Тому особливого значення для професійної педагогічної діяльності набуває уява як підґрунтя фантазії, яка, в свою чергу, є головним джерелом уяви.

Отже, вміння налаштувати свідомість на роботу з учнями вимагає від учителя рухливості, тренуваності, гнучкості психофізичного апарату, швидкої реакції на зовнішні впливи, вміння використовувати багатства своєї емоційної пам'яті, яка реалізується через фантазію та уяву.

Для розвитку зазначених умінь та якостей використовуються наступні дисципліни: “Організація і режисера виховних заходів”, “Основи педагогічної майстерності”, “Основи сценічного та екранного мистецтва”, “Психологія та етика ділового спілкування”, “Режисера театралізованих заходів”, “Риторика та педагогічна майстерність”.

Методологічні основи програм обраних дисциплін базуються на таких сутнісних аспектах театру, як: моделювання, створення і дослідження уявної реальності; рольова гра; ігри з предметом; модель поєднання індивідуальної та колективної творчості; модель розгортання процесу від задуму до реалізації; взаємодія задумів (або версій) і народження на їх основі нового; розгляд задуму з різних сторін – з різних мовних просторів (стосовно до театру – це література, музика, архітектура, живопис, хореографія, стосовно до учбового закладу – це принцип вивчення одного явища крізь призму різних навчальних предметів); актуалізація незнайомого; вплив на почуття глядача і залучення його в процес гри.

За допомогою цих прийомів майбутній учитель має можливість поєднати у собі ряд театральних спеціальностей, а саме артиста, режисера, постановника, ведучого тощо.

Театральна діяльність дає можливість майбутньому вчителю одержати психолого-педагогічні, спеціальні, методичні знання для успішного розв'язання дидактичних завдань, аналізу педагогічних ситуацій, для вибору засобів взаємодії, розвиває вміння синтезувати матеріал, знаходити для нього відповідне психо-емоційне забарвлення; використовується з метою формування гуманістичної спрямованості вчителя, розвиває і формує ідеали, інтереси, ціннісні орієнтації, професійну ідеологію педагога; допомагає його самоствердженню, вибору засобів педагогічного впливу на учнів; спрямовує на особистість іншої людини, на розвиток учня, утвердження словом і дією найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків.

Крім того, театральне мистецтво впливає і на формування здібностей до педагогічної діяльності, а саме: розвиває комунікативність, професійну прозорливість, пильність, педагогічну інтуїцію, перцептивні здібності вчителя; вміння володіти собою і активно впливати на іншу особистість; здійснювати самоконтроль, саморегуляцію за будь-якої емоційної ситуації; вміння прогнозувати розвиток особистості, орієнтувати її на позитивні перетворення; креативність.

Висновки... Таким чином, особливу роль у процесі підготовки майбутніх учителів відіграє використання елементів театральної педагогіки, а саме: механізму акторського перевтілення, результатом якого є емоційна заразливність, переконливість та чарівність; створення необхідного самопочуття через використання зовнішньої та внутрішньої техніки актора; сценічної уваги, психофізичної свободи, уяви та фантазії, що є важливими у професійній педагогічній діяльності.

Перспектива подальших пошуків спрямована на визначення теоретико-методичних засад використання елементів театральної педагогіки у процесі підготовки майбутніх учителів.

Література

1. Абрамян В. Ц. Театральна педагогіка / В. Ц. Абрамян. – К. : Лібра, 1996. – 224 с.
2. Основы педагогического мастерства / И. А. Зязюн и др. – М. : Просвещение, 1989. – 302 с.
3. Станиславский К. С. Собрание сочинений: в 8-ми т. – М., 1954. – Т. 2. – 1954. – 186 с.
4. Театральная энциклопедия: в 4 т. – М., 1963. – Т. 2. – 1963. – 910 с.

Анотація

У статті розглядається використання елементів театральної педагогіки у процесі підготовки майбутніх учителів, а саме: механізм акторського перевтілення, результатом якого є емоційна заразливність, переконливість та чарівність; створення необхідного самопочуття через використання зовнішньої та внутрішньої техніки актора; сценічна увага, психофізична свобода, уява та фантазія.

Аннотация

В статье рассматривается использование элементов театральной педагогики в процессе подготовки будущих учителей, а именно: механизм актерского перевоплощения, результатом которого является эмоциональное заражение, убедительность и очарование; создание необходимого самочувствия через использование внешней и внутренней техники актера; сценическое внимание, психофизическая свобода, воображение и фантазия.

Summary

In the article is considered the use of elements of theatrical pedagogy in the training process of future teachers: mechanism of actor's repersonification, as result of this process is contagious, conviction and charming; creation the necessary state of health through of the use of external and inward of actor's skills; the stage attention, psychophysical freedom, imagination and fantasy.

Ключові слова: акторська діяльність, акторське перевтілення, творчий стан, заразливність, чарівність, переконливість, акторська техніка, уява, фантазія.

Ключевые слова: актерская деятельность, актерское перевоплощение, творческое состояние, заразительность, очарование, убедительность, актерская техника, воображение, фантазия.

Key words: acting activities actor reincarnation, creative state, infection, charm, persuasiveness, acting technique, imagination, fantasy.

Подано до редакції 24.02.2011.

Рекомендовано до друку докт.пед.наук, проф.Редькіною Л.І.